

Ensenyament republicà vs ensenyament franquista: la repressió del magisteri

Salomó Marquès (Universitat de Girona)

Font: <http://www.memoriacatalunya.org/>

Introducció

A l'hora de parlar de l'ensenyament republicà hem de distingir, com a mínim, dos períodes ben diferents: el de la República en pau i els anys de la República en guerra.

La política escolar i educativa que es va dur a terme tant a Catalunya com a l'Estat espanyol en aquestes dues etapes republicanes va ser radicalment diferent.

És cert que, fins i tot, en l'època de pau, abans de l'esclat de la Guerra Civil també podem distingir diferents etapes. Així els primers anys republicans no tenen gaire res a veure, des del punt de vista escolar, amb el bienni negre quan els governs de dretes frenen moltes de les iniciatives renovadores que la república volia dur a terme per transformar la societat. I ho volia fer mitjançant una actuació en profunditat a favor de l'escola pública i de la política escolar en general.

Pel que fa a la realitat escolar a Catalunya a començament de l'època republicana hem de tenir present que, a més de la xarxa d'escoles estatals, hi ha una altra instància de govern -la Generalitat- que també desenvoluparà la seva política en el camp educatiu i escolar. Amb l'Estatut d'Autonomia aprovat per les Corts espanyoles el govern català podrà crear centres escolars amb els diners del seu propi pressupost. "Podrà crear" amb els "seus" propis cabals, dues limitacions ben significatives. De totes maneres a pesar d'aquestes limitacions l'obra educativa de la Generalitat serà prou important, sobretot a Barcelona.

A més, hem de tenir present que l'Ajuntament de Barcelona té les seves pròpies escoles i, a través de l'obra del Patronat Escolar, portarà a terme una eficaç i ben planificada acció a favor de les escoles municipals. L'acció del Patronat Escolar de Barcelona aconseguirà aglutinar un col·lectiu ben disposat, ben format i amb plena dedicació a l'escola. Una dedicació que no es limitarà només a les activitats normals escolars sinó que s'ampliarà a les colònies escolars, els banys de mar... amb una atenció a col·lectius més necessitats.

Si a aquestes escoles hi afegim l'extensa xarxa d'escoles congregacionistes, masculines i femenines, així com la de les acadèmies privades i les escoles racionalistes, moltes de les quals estaven sota la tutela dels Ateneus, etc. ens podem fer una idea de la pluralitat escolar present a Catalunya durant l'època republicana. Una pluralitat que no privava que hi hagués una taxa d'analfabetisme força alta.

Aquesta realitat escolar plural la podem agrupar des de diferents paràmetres, com poden ser, per exemple, els econòmics i així podríem parlar d'escoles negoci i

d'escoles amb una visió més social; d'escoles per als fills de la burgesia i d'escoles de barriada, etc.; des del punt de vista ideològic podríem parlar d'escoles confessionals catòliques, d'escoles laiques i racionalistes militants, d'escoles estatals, etc.; des del punt de vista metodològic podríem distingir les escoles renovadores en la línia de l'Escola Nova; les escoles alternatives; les escoles tradicionals, etc.

L'escola republicana

És clar que amb l'adveniment de la república es va començar a implantar, no sense fatigues, el model republicà d'escola. Un model que és innovador i renovador però de cap manera revolucionari. Per parlar de revolució en el terreny escolar haurem d'esperar, a Catalunya, les propostes del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU) ja el juliol del 1936, quan la Guerra Civil es un fet. L'obra educativa i escolar dels governs republicans i dels de la Generalitat no comportarà un trencament total amb el model educatiu de la monarquia, almenys en l'etapa de la república en pau. Es procurarà establir un model educatiu liberal i democràtic. Amb la instauració del CENU, el juliol del 1936, sí que podem parlar de trencament; del pas d'un ensenyament renovador a un ensenyament revolucionari. Ja ho veurem.

Amb l'arribada de la República hem de parlar de l'establiment d'un model republicà d'escola en consonància amb els nous valors emergents. L'Estat exercirà la responsabilitat que té en el camp de l'ensenyament. Es voldrà establir un sistema educatiu unificat. Model que provocarà tensions polítiques, tensions en la societat i a l'interior del propi magisteri; aquest nou model tindrà l'oposició dels sectors més conservadors i reaccionaris tant de la societat com del propi magisteri. Intentar establir una escola laica (supressió de l'obligatorietat de l'ensenyament de la religió; reconeixement de la llibertat religiosa com a respecte de la consciència dels infants i dels mestres), per exemple, no serà gens fàcil; tampoc ho serà aconseguir introduir la coeducació a les aules. Més fàcil serà el tema de la incorporació de la llengua catalana a les escoles de Catalunya després de la promulgació del decret de bilingüisme el mes d'abril del 1931.

A Catalunya des del punt de vista educatiu hi haurà dues autoritats: la del govern central i la de la Generalitat per a les escoles que creï el govern català. Els parlamentaris catalans, en el Projecte d'Estatut de l'any 1931, manifesten:

Correspondrà a la Generalitat de Catalunya la legislació exclusiva i l'execució directa en les funcions següents: a) l'ensenyament en tots els seus graus i ordres, i els serveis d'Instrucció Pública, Belles arts, Museus, Arxius, Biblioteques i Conservació de monuments, etc.

Com passa sovint una cosa és el projecte i una altra, ben diferent, és el document final aprovat fruit de la discussió i negociació política. El text que finalment s'aprovarà a les Corts de Madrid serà el següent:

La Generalitat de Catalunya podrà crear i sostenir els centres d'ensenyament, en tots els graus i ordres que cregui oportuns, sempre d'acord amb el que disposa l'article 50 de la Constitució, amb independència de les institucions docents i culturals de l'estat i amb els recursos de la Hisenda de la Generalitat, dotada per aquest Estatut.

D'aquesta manera a casa nostra s'establí un doble ensenyament que, deixant a part la qualitat del mateix, en força casos va provocar tensions i divisions entre els propis ensenyants. Cal reconèixer que sense ser la situació desitjada, en l'actual Estatut, les competències són molts més clares i complertes.

La dimensió social del magisteri i la capacitat de transformació de la societat a través de l'educació seran aspectes prioritaris entre el magisteri republicà més compromès. Així ho recorda anys més tard, Josep Donjó, mestre de Darnius, una vegada ha tornat de l'exili:

Per la seva mateixa professió, el mestre, com el metge, està en contacte permanent amb totes les xacres socials, visibles a través dels nens que van a l'escola; veu de prop el panorama de la misèria humana, i té la missió de contribuir, en la mesura de les seves forces, a treballar per la seva desaparició. Per tot això, no pot quedar-se indiferent ni romandre al marge dels moviments socials de renovació i de progrés, sinó que ha d'ajudar a remoure les inquietuds de les grans masses de la població treballadora, creadora de la riquesa social, i treballar en pro del seu millorament en la societat. Si no ho fa d'aquesta manera, si se separa del poble o s'inhibeix de les seves lluites, vulgues no vulgues es converteix en còmplice dels seus opressors i ajuda indirectament -molts mestres ho fan directament- al triomf dels enemics de la població treballadora. El mestre que ha sortit del poble s'hi ha de confondre, no l'ha d'abandonar ni ha de renegar dels seus orígens.

Els sectors més conservadors de la societat i del magisteri així com els representants dels col·legis congregacionistes, molt escampats arreu de Catalunya, seran ben actius a l'hora d'impedir o de frenar qualsevol canvi que perjudiqui els seus interessos. Al bisbat de Girona la presència de l'escola congregacionista és molt nombrosa tant pel que fa al nombre de congregacions (masculines i femenines) com pel nombre de poblacions on aquestes tenen col·legis. A la capital de la província en vigílies de la Guerra Civil l'escolarització es distribueix de la següent manera: escoles públiques 1.458 infants; Casa d'Assistència 237; Ateneu Social i Democràtic 110; Col·legis Mutuals (escoles congregacionistes) 2.035, representa el 53% del total d'infants escolaritzats.

Pel que fa a l'ensenyament secundari i a la formació del professorat hem de tenir present l'obra dels Institut-Escola així com la de l'Escola Normal de la Generalitat que juntament amb les Escoles d'Estiu fomentaran una decidida millora qualitativa d'aquests ensenyaments. Una decidida política de beques per tal que homes i dones del magisteri puguin sortir a l'estranger a visitar escoles i conèixer experiències renovadores serà un dels trets distintius i característics d'aquesta política educativa del govern català. Una política que no és exclusiva del govern català ja que des del govern central en els governs d'esquerra, també s'afavorirà una millora substancial del magisteri. Millora que incidirà en una política de construccions escolars, de formació de mestres, d'incentius econòmics, etc.

Amb el fracàs de l'aixecament facciós a Catalunya començarà una etapa de revolució que en el camp de l'ensenyament es concretarà en la creació del Comitè (ben aviat Consell) de l'Escola Nova Unificada (CENU) el 27 de juliol que elaborarà un projecte escolar que podem considerar revolucionari. Un projecte que, malauradament, es portarà a terme parcialment i en una situació anòmala. Un projecte que caldria estudiar més a fons per tal de poder-lo valorar en tota la seves dimensions. Les finalitats del

CENU són per una banda establir el nou règim d'escola unificada que substitueixi a l'escola de tendència confessional; per l'altra actuar per tal que el nou règim escolar estigui inspirat en els principis racionalistes del treball, i assegurar que tot obrer pugui arribar des de l'escola primària als estudis més superiors segons la seva capacitat.

L'obra del CENU es concretarà en una notable ampliació de les places escolars i de les plantilles de mestres, en el foment de les cantines escolars; en la incorporació a la Generalitat d'escoles de tradició catalanista com les de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera o l'Ateneu Obrer Martinenc, etc. L'acció educadora no es limitarà a atendre les escoles que estaven en funcionament; cal destacar en aquest aspecte de voluntat d'expansió de l'alfabetització i de la cultura la creació del Servei d'ensenyament del català; del Servei de Cultura al Front i de les Milícies de Cultura.

L'aplicació del projecte d'escola única durant el període revolucionari, a partir del juliol del 1936, va lligat a una política de depuració d'aquell magisteri més conservador i contrari a l'obra republicana. Es tracta d'una depuració minoritària i que té un to molt diferent de la que es produirà tres anys després amb la implantació del franquisme. El text del Conseller de Cultura, Josep Tarradellas, deixa ben clar quin és l'esperit i la voluntat d'aquesta acció depuradora:

La depuració del personal docent, administratiu i subaltern fou realitzada d'una manera local i progressiva, és a dir, que afectà a grups d'ensenyament sense vincular-ne a cap la tasca que era duta a terme en les restants. (...) Es partia de la base que "calia exigir d'aquest personal una adhesió absoluta als principis que les nostres cartes polítiques fonamentals assenyalen, a fi d'evitar que alguns elements desafectes al règim continuessin ocupant llocs importantíssims en la formació espiritual del nostre poble o bé que, en llurs activitats, dificultessin les normals activitats dels centres docents.

El resultat d'aquesta depuració fou que "la majoria del personal continuà en els càrrecs que ocupava anteriorment; una altra part fou jubilada amb tota mena de notes favorables; alguns foren traslladats; els altres els fou concedida l'excedència a disposició de la Conselleria de Cultura. Els destituïts foren una mínima part; exclusivament aquells que havien pres una part activa en les campanyes contra el règim republicà i autonòmic o havien dificultat l'actuació dels centres docents que en recollien l'esperit, ja abans del 19 de juliol".

L'esforç que es farà per atendre l'escola i per escolaritzar els infants durant el temps de guerra serà enorme. Incautats els col·legis religiosos continuaran funcionant "rebatejats" amb noms ben significatius. Tant la política de la Generalitat com la del govern central s'orientarà a atendre al màxim de bé possible els infants en edat escolar.

Les paraules d'Antònia Adroher, mestra i membre del POUM i consellera de Cultura i Propaganda i delegada del CENU a la ciutat de Girona deixen ben clar quins eren els objectius primordials en esclatar la Guerra Civil: "Vam crear noves cantines, sales d'higiene, material escolar modern, cadires, armaris (...) El menjar dels infants era allò més sagrat. Havia d'ésser bo i abundant. I calia evitar que els queviures manquessin a les cantines."

Els escolars gironins ben aviat veuran arribar a les seves escoles nens i nens procedents d'altres poblacions de l'Estat ja que el front de guerra provocarà el trasllat

dels infants en les zones de Guerra, alguns d'ells acompanyats del seus propis mestres. Un exemple el tenim en la colònia escolar de nens refugiats del Roquer al municipi d'Arbúcies. Procedents del front de Madrid arriben a Arbúcies el mes de febrer del 1937 un grup de 34 nens i nenes acompanyats del seu mestre Àngel Vidal Sánchez.

L'escola franquista

La instauració del nou model educatiu franquista comporta un trencament amb el model anterior. És un trencament volgut i potenciat. És el resultat d'una Guerra Civil en la que hi ha hagut vencedors i vençuts.

A l'hora de parlar de l'escola que es consolida amb el nou règim voldria destacar alguns aspectes que la marquen i condicions, sobretot durant les primers dècades. Per una part vull subratllar l'enorme i intensa depuració que sofreix el col·lectiu del magisteri a Catalunya. Una depuració que és fruit d'una clara voluntat de trencar amb el passat i d'assegurar-se, en la mesura del possible, uns professionals dòcils i addictes a la nova ideologia nacionalcatòlica.

La depuració

He parlat d'intensitat en la depuració. No n'hi ha cap dubte llegint el text del decret de 8 de novembre de 1936 signat pel general Franco. Entre altres coses, manifesta:

El hecho de que durante varias décadas el Magisterio, en todos sus grados y cada vez con más raras excepciones, haya estado influido y casi monopolizado por ideologías e instituciones disolventes, en abierta oposición con el genio y tradición nacional hace preciso que, en los momentos por que atravesamos, se lleve a cabo una revisión total y profunda en el personal de Instrucción Pública (...) extirpando así de raíz esas falsas doctrinas que con sus apóstoles han sido los principales factores de la trágica situación a que fue llevada nuestra patria.

És una depuració "programada i de radical duresa" en paraules de Juan Manuel Fernández Soria i Carmen Agulló . Les paraules del ministre d'Educació, Saiz Rodríguez, en la clausura del curs organitzat pel ministeri a Pamplona el juny del 1938 per a la formació del mestres de la nova Espanya, així ho manifesta:

En el Magisterio español y en todos los cuerpos del estado se está procediendo a una depuración que pronto será regulada de un modo definitivo. No quiero mirar hacia el pasado, sino hacia el porvenir, y decir a los maestros españoles, que el régimen del porvenir, mientras yo regente la Educación Nacional, será un régimen de confianza, porque espero que el montón de muertos que tenemos ante nuestra vista, y la sangre derramada, bastarán para que aquellos que tuviesen un resto del error pasado en el fondo de sus conciencias, se incorporen llenos de entusiasmo a los nuevos dogmas de la patria. Esa experiencia trágica no la ha vivido España en vano, y el fundamental deber, el primero que tiene el Gobierno de España, es hacer que no sean infecundos en ningún terreno los sacrificios de nuestros muertos. Y yo tengo la conciencia segura de que si hoy no arrancásemos con mano dura esa semilla silenciosamente arrojada en el surco, como dice Fernando de los Ríos, no podríamos tener la esperanza de una

salvación definitiva para la patria. Y yo siento gravitar sobre mi conciencia esa responsabilidad, y por mi no ha de quedar, y yo creo que tampoco por vosotros.

Aquesta clara voluntat de que la repressió sigui dura i a fons, també es manifesta en el propi magisteri gironí. Es demana justícia. És la veu dels guanyadors. Set mesos després d'haver sigut "alliberada" la capital de la província, El Pirineo publicava el següent text:

A los que interesa más que a nadie que la depuración sea rigurosa, és a nosotros, los Maestros. Hemos dicho rigurosa, eso es, y Justa!. (...) ¿Clemencia? Toda la que se quiera, dentro de la justicia. Pero es preciso evitar que nuestros niños sean educados por maestros indignos. ¿Compañeros? Sí, compañeros de todos los Maestros españoles, pero no pueden serlo los que no sean dignos. Se ha dicho que las causas de la catástrofe que hemos padecido es de los Maestros nacionales. Hay que salir al paso de esta afirmación. Esto, en absoluto, no es verdad. Lo que había compañeros que no eran dignos; que no debían ser compañeros nuestros. Esto es lo que hace falta, que no sean compañeros los que no merecen ser maestros de la Nueva España; de la verdadera España. A nosotros, más que a nadie, por nuestro crédito, nos conviene que la depuración sea rigurosa. No nos quejemos de que sea así. Al contrario, es lo que deseamos y lo que pedimos...

Aquest text d'un mestre gironí no té desperdici. El seu llenguatge és el típic de la literatura franquista dels primers anys. Es parla dels mestres de la "Nueva España" que, a més, "es la verdadera". Queda clara la contraposició amb l'escola republicana que és el resultat de la "vieja" España, la falsa!. Es parla d'una depuració fonamentada en la justícia. L'actuació de les comissions depuradores s'ocuparà ben aviat de demostrar que de justícia, no gaire; i sí molta arbitrietat i subjectivitat.

Les comissions depuradores es crearan per decret del 8 de novembre de 1936 i tindran diferents categories segons quin sigui el col·lectiu sobre el que han d'actuar: professorat universitari, professorat de secundària, mestres, etc. La Comissió C, la que actua a la província de Girona, actua en l'àmbit del magisteri de primer ensenyament. Està presidida per un director d'institut i en formen part un inspector de primer ensenyament, el president de l'associació de pares de família i dues persones de la màxima solvència moral. En el cas de Girona aquestes dues persones seran substituïdes ben aviat per dos falangistes. Cal dir que no es pot renunciar a formar part d'aquesta comissió.

A la Comissió hi podien arribar tot tipus de denúncies que no calia justificar i que podien ser anònimes. Qui sí estava obligat a demostrar que les denúncies eren falses o errònies eren les persones denunciades que tenien un termini de deu dies hàbils per aportar la documentació justificativa. La impunitat de les denúncies pot ajudar a entendre la subjectivitat i pluralitat de les denúncies que, en molts casos no tenien gaire res a veure amb la professió de la persona denunciada sinó que eren degudes a les tensions i vivències d'una lluita civil entre persones del mateix poble i que ara, arribada l'hora de la revenja, es deixaven sentir amb força. A més, el sol fet que una persona pogués ser acusada d'inhibició amb la sublevació és prou indicatiu de l'orientació que es donava a la depuració en general. Una depuració que, evidentment, actuava amb caràcter retroactiu.

L'actitud inquisitorial i el clima nacionalcatòlic són ben clars en la documentació elaborada per la comissió depuradora. Les dades que es demanen als mestres acusats són les següents:

Datos a

* Datos anteriores a Julio de 1936.

¿A qué partido político pertenecía?

Si no ha estado afiliado a ninguno. ¿por qué partido político demostraba mayor simpatía?

¿Formaba parte activa en mítines, manifestaciones, etc.?

¿Acostumbraba a asistir a ellos, aunque no tomara parte activa en su organización?

¿Hacía actos de propaganda política? ¿Cuales?

¿Oía, ordinariamente, misa los domingos y comulgaba una vez al año?

¿Hacía alardes de irreligiosidad?

¿Pertenece a alguna sindicación?

¿La propagaba?

¿Formaba parte de sus Comités o Juntas Directivas?

¿Estaba afiliado a algun partido separatista o catalanista? ¿A cual?

Sin estar afiliado, ¿demostraba simpatía por alguno? ¿Por cual?

Periódicos a qué estaba suscrito o que más leía.

* Durante el periodo de guerra.

¿Ha tomado parte en mítines, conferencias políticas, etc.? ¿En cuales?

¿A qué Sindicación ha pertenecido?

¿Ha formado parte de sus Comités o Juntas Directivas?

¿Ha enseñado contra la Religión, la Moral Cristiana o el amor a España?

¿Se le puede considerar adicto al Glorioso Movimiento Nacional?

¿Que hay de su vida pública, religiosa, patriótica, profesional, sindical, etc. digna de notarse?

* Concepto general:

El tipus de denúncies que arriben a la Comissió Depuradora són de tota mena i demostren fins a quin punt aquestes eren el resultat d'un enfrontament entre membres d'una mateixa població -i fins i tot d'una mateixa família- i responien a criteris que no tenien res a veure amb la feina de mestre.

En una petita població de la Garrotxa, a tocar la carretera de Girona a Olot, el mestre és acusat amb 10 càrrecs: El primer de ser simpatitzant d'Esquerra Republicana de Catalunya; el segon d'haver pres part en un míting comunista; el tercer de fer propaganda marxista a l'escola, comentant mítings i diaris d'esquerrers; el quart de no assistir a missa donant mal exemple als escolars; el cinquè de ser subscriptor de La Humanitat i la Soli; el sisè de ser íntim i conseller del President del Comitè, intervenint en les eleccions del febrer del 1936, esborrant i canviant noms de les paperetes de dretes; el setè d'obligar a la mestra a cremar els llibres religiosos; el vuitè de no ensenyar el catecisme i marxar del poble el dissabte i no tornar fins el dilluns, faltant clarament d'aquesta manera a la seva obligació d'acompanyar els nens a missa els

diumenges; el novè de practicar la coeducació en sentit revolucionari i el desè de ser desafecte al Glorioso Movimiento Nacional. Encara que totes les acusacions són desmentides amb documents i arguments, aquest mestre serà castigat amb el trasllat forçós a una població més petita, concretament al veïnat de Falgars!, a mig camí entre Hostalets de Bas i el Santuari de la Mare de Déu de Cabrera!, un veïnat sense llum, ni carretera, ni carretera, etc.

Un estudi a fons dels llibres d'actes de la Comissió Depuradora i dels expedients personals dels mestres depurats permet de fer-nos una idea cabal de la intensitat de la depuració i del nivell de repressió i de la pressió socio-política-religiosa que es vivia en els nostres pobles. En l'obra ja esmentada de Francisco Morente hi ha força exemples dels diferents tipus de denúncies que arriben a la Comissió depuradora. N'esmento algunes a tall d'exemple. El rector de Pujarnol diu de la mestra del seu poble que "se pasaba de roja, como casi todos los maestros", un text que, a més, demostra una voluntat de culpabilització general del magisteri republicà. El mestre de la Vall de Bianya és acusat pel rector d'haver militat a "Esquerra Catalana", la Guardia Civil l'acusa de ser de "Izquierda Republicana" i un altre capellà de la població l'acusa de militar en "el Frente Popular" i de tenir simpaties per Estat Català. Aquest exemples també ens permeten de veure com bona part dels acusadors són les persones que tenen autoritat en els pobles: el clergat, la Guàrdia Civil, etc.

Tal com hem esmentat abans es tracta d'una depuració, la del magisteri, essencialment política. Una lectura dels principals càrrecs amb que s'acusa el magisteri així ho demostra. Els càrrecs que s'imputen amb més freqüència són per ordre d'importància: ideologia d'esquerres; actituds contràries a la causa nacional; militància en organitzacions afectes a la República; irreligiositat o ateisme; plantejaments pedagògics inacceptables; nacionalisme o separatisme; incompetència professional; conducta privada immoral; no sol·licitar el reingrés; pertànyer a la maçoneria, etc.

Dades sobre depuració a Catalunya

Les dades generals sobre la depuració en el conjunt de Catalunya són prou eloqüents com per comprendre que del que es tractava era d'assegurar-se, en el nou règim polític, un magisteri decapitat, sense els seus líders i capdavanters; d'aconseguir un magisteri esporuguit; es volia tenir un col·lectiu resignat i obedient sense cap esperit reivindicatiu en cap àmbit de la vida. De fet les noves orientacions que s'inculquen al magisteri són molt clares:

Siendo los ricos justos y viviendo los pobres resignados con su suerte; siendo los patronos comprensivos con sus obreros y siendo los obreros dóciles, humanos y amables con sus patronos; siendo los hijos obedientes a sus padres y estos paternales y afables con sus hijos; estando los de abajo satisfechos con su suerte y si procuran mejorarla buscando ese mejoramiento en el trabajo, en la superación constante , y en el esfuerzo personal, será como podremos llegar a la transformación de España.

Són les paraules d'un dels professors del curs que el Ministeri d'Educació impartia a 400 mestres a Pamplona el mes de juny del 1938 per tal d'inculcar els nous valors de la nova Espanya.

Una Espanya, i un magisteri, que s'havien de fonamentar en l'obediència i la submissió. Els valors catòlics de submissió i resignació que s'inculcaven afavorien una actitud acrítica i passiva respecte a la nova societat; la immersió de l'escola en la tradició catòlica "le haría reproducir aquéllas cualidades tan útiles para el afianzamiento de la nueva situación social, y el Magisterio -incluido, claro está, el depurado con sanción- estaba llamado, so riesgo de más duras represalias, a favorecer su arraigo".

La depuració no serà igual a les quatre províncies catalanes. Barcelona serà la província on aquesta serà, en termes generals, més intensa; després vindrà Girona seguides de Lleida i Tarragona. Amb les dades conegudes, dades que hem de considerar inferiors a la realitat per algunes falles observades en la documentació estudiada, en el conjunt de Catalunya el 16'83% del magisteri és expulsat!; això vol dir que 1 de cada sis mestres és separat definitivament del seu col·lectiu professional. La diferència entre homes i dones expulsats és molt notable; pel que fa als homes són un 23'6 del total del magisteri; per la seva banda les dones només (?) són el 9'51%.

El magisteri gironí expulsat és de 91 persones i representa el 15'99% del total de la província. Després de Barcelona amb el 21'79% Girona és la província amb el percentatge més alt; a Tarragona és el 11'85% i a Lleida el 10'44%.

Aquesta és la sanció més forta que es pot posar a una persona: l'expulsió; n'hi ha d'altres, però, que en alguns casos portaran al propi interessat a abandonar el magisteri. Si et castiguen per un període de 5 anys a exercir de mestre en una població de fora de Catalunya; una població sempre més petita demogràficament de la que estaven exercint i, a més, et sancionen econòmicament! no et forcen a buscar-te la vida per altres camins?

Doncs bé, el 22'34% del magisteri de Catalunya és traslladat forçosament del lloc on treballava. Un trasllat que té diferents graus d'intensitat: a) dins de la mateixa província (5'75%); b) fora de la província i dins de Catalunya (2'42%) i c) fora de Catalunya (14'11%). Els trasllats fora de Catalunya sempre han de ser a una província que no sigui veïna amb el Principat. 1 de cada 4'5 mestres és obligat a abandonar la seva població i traslladar-se forçosament, amb totes les conseqüències familiars, econòmiques, socials, etc. que això representa a una població més petita.

En aquest tipus de sanció -el trasllat forçós en general- el magisteri gironí és el que té el percentatge més petit (6'86%). Compensa el de les expulsions que era molt elevat?. També és el que té el percentatge més baix de trasllats forçosos fora de Catalunya, amb el 1'66%, mentre que a Barcelona era del 23'28%, a Tarragona el 15'13% i a Lleida el 10%.

La suspensió de sou i feina afecta a 57 persones (3'45%); la diferència entre homes i dones és molt notable en aquest tipus de sanció: els homes representen el 70'18% i les dones el 29'82%. A Girona aquesta sanció afecta al 1'93% de tot el col·lectiu. La inhabilitació per ocupar càrrecs directius i de confiança afecta a 262 persones (15'87%) del total del magisteri. En el cas de la província de Girona afecta al 4'14% del magisteri. Es tracta d'una sanció que sovint s'aplica a mestres que ja han estat sancionats amb altres sancions. Cal tenir present que el fet de tenir càrrec directiu comportava un complement econòmic que anava molt bé en aquells anys que era una realitat la frase "passar més gana que un mestre d'escola".

Aquestes són les sancions que s'apliquen al magisteri de Catalunya. Sancions que afecten al mestres de l'ensenyament primari i que, llevat de l'expulsió, tenen una variabilitat que oscil·la entre 1 i 5 anys. No oblidem que la voluntat -i l'efectivitat sancionadora- arribarà també a l'ensenyament secundari, al professorat de les Escoles Normals, a l'alumnat de les Normals que va estudiar durant l'etapa republicana i al professorat universitari.

Per altra part, cal recordar que la depuració en el món de l'ensenyament no afectarà només a les persones. També es depuraran les biblioteques escolars. Els llibres d'autors catalans, d'autors estrangers importants en el camp de la renovació pedagògica, d'autors de novel·les i de llibres de lectura de signe liberal i republicà... són bandejats de les biblioteques escolars. Algun mestre gironí pot mostrar, en l'actualitat, una bona biblioteca de llibres catalans (escolars o no) a casa seva perquè va desobeir l'ordre del director de l'escola de llançar i cremar aquests llibres durant els primers anys del franquisme.

I l'exili

A aquestes dades que parlen per elles soles, hem d'afegir-hi les dades de l'exili. Millor dit: dels exilis. Certament que l'exili més gran del magisteri republicà es produeix entre el gener i el febrer del 1939, a mesura que Catalunya és ocupada per l'exèrcit franquista; aquest fet provocarà que molts mestres, alguns significats des del punt de vista polític, d'altres des del punt de vista sindical i d'altres des del punt de vista professional decideixin passar a l'altra banda del Pirineus; d'altres marxaran simplement per por i entraran a França a l'expectativa del que passi. A aquest intens i dramàtic exili s'hi afegirà, durant la primera dècada franquista, un lent degoteig de mestres que no poden suportar la pressió sociopolítica i que decideixen marxar.

Marxaran persones que tenen por per haver defensat ideals nacionalistes i republicans i persones que eren militants en partits i que s'havien significat públicament, alguns en defensa de la República, d'altres en accions de transformació revolucionària de la societat. Alguns d'aquests marxaran, des de França, a Amèrica on trobaran feina en el camp de l'escola primària i secundària. D'altres marxaran no pas per haver-se significat públicament sinó per no poder aguantar el nou clima sociopolític. Aquest darrer cas és, per exemple, el de la mestra Maria Baró que és traslladada forçosa des d'Albons a Beget! (en aquells temps una població sense llum ni aigua ni carretera ni...) i que decideix, el 1942, marxar cap a l'Argentina, on es retrobarà amb el seu marit militant comunista al cap de 16 anys!

L'estudi de l'exili dels mestres de Catalunya està fet; tot i que continua essent un estudi obert ja que en no haver-hi dades oficials s'ha fet sobretot a partir de les aportacions i de la documentació aportada pels propis protagonistes. En aquests moments, a l'entrada del 2000, la xifra de mestres coneguts exiliats és de 422 persones, xifra que representa el 10% del magisteri català!. La proporció entre homes i dones exiliats és de 72% i 28% respectivament. Es tracta d'una dada ben significativa. Si la afegim a les dades exposades anteriorment sobre la depuració, hem de parlar de l'existència d'un col·lectiu decapitat i sancionat a fons; d'un col·lectiu esporugit, per altra banda, com la majoria dels col·lectius i de la gent del país !

Parlant d'exili hem de tenir present, per altra banda, aquelles persones que en l'etapa de la República en pau, es dedicaran a l'ensenyament, sobretot en els col·legis congregacionistes i que hauran de marxar l'estiu i la tardor del 1936 a causa de la revolució que impera a Catalunya. És un exili que està per estudiar, però és clar que ha de marxar de resultes de la situació de violència que s'estableix a Catalunya a conseqüència de la sublevació feixista. En aquestes mateixes Jornades Rubèn Doll ha fet una aportació sobre el primer exili. Segons que exposa, força religiosos i religioses varen anar a Itàlia, a la zona de Gènova. De totes maneres cal estudiar el tema en profunditat.

Amb les últimes dades estudiades es confirma entre el magisteri exiliat la presència de lligams familiars. Supera el 10% el nombre de mestres i mestresses que són germans. Entre aquests destaquen els Artola; es tracta d'una nissaga de mestres aparellats amb mestresses. Arriba a l'11% el nombre de mestres exiliats que tenen lligams de parentiu marit-muller. S'amplia fins a 9 la nòmina de mestres morts a la cambra de gas, en els camps de concentració alemanys. Pel que fa als llocs de destinació de l'exili les destinacions principals són França i la URSS, a Europa, i Mèxic i Veneçuela a Amèrica.

El magisteri de Catalunya exiliat és, a grans trets, un col·lectiu renovador des del punt de vista pedagògic. La majoria són homes i dones formats en les Escoles Normals de les províncies catalanes que han rebut la influència de professors ben preparats i d'una qualitat humana notable, que han influït en l'alumnat no només des del punt de vista científic sinó també humà. Alguns d'aquests professors han rebut l'influència de la Institución Libre de Enseñanza durant la seva estada a la Escuela Superior del Magisterio, a Madrid. La ILE promulgava un ensenyament laic, respectuós, tolerant, actiu i científic. Cassià Costal, Silvestre Santaló, Pepita Uriz, Jesús Sanz, Josep Pinyol, etc. són noms propis que han incidit en la formació d'aquest magisteri que maldarà per una nova escola i una nova societat, en el marc de la república. Ja n'hem parlat abans.

Força d'aquests exiliats continuaran la seva tasca educativa primer en els camps de concentració i després en els països que els acullen, tant a la Unió Soviètica com a Amèrica, de manera especial a Mèxic, Veneçuela i Cuba. A Amèrica difondran, en general, el model escolar republicà i, en alguns casos, molt concrets la metodologia Freinet gràcies a noms com Redondo, Tapia, etc.

De totes maneres la situació d'exili és dura i en alguns casos la sensació d'haver estat abandonats a la pròpia sort es fa patent entre el col·lectiu dels ensenyants. En les entrevistes personals que he tingut ocasió de fer, més d'un entrevistat m'ha reconegut que, en ser de la "feixa de baix" no havien tingut ajuts econòmics; que en no ser militants de partit o no ser intel·lectuals reconeguts ho havien passat malament i havien hagut d'espavilar-se com havien pogut.

En l'àmbit dels Països Catalans la informació que tenim sobre depuracions i exili del magisteri és irregular. Pel que fa a les Illes el periodista Santiago Miró ha tingut accés a la documentació de la Comissió Depuradora de Mallorca, en aquesta documentació no hi ha cap referència a l'exili. Ben segur que tractant-se d'una illa les possibilitats reals de fugir de la persecució franquista van ser molt menys que des del Principat, amb molts quilòmetres de frontera amb França. Dels pocs mestres que treballaven a les illes i que, en esclatar l'aixecament faccions eren a la península, la informació coneguda fins ara és la d'aquells que es declaren addictes a la sublevació o que es defensen davant

la Comissió depuradora de les acusacions d'esquerranisme. Caldria esbrinar què va passar amb aquells, pocs, que es trobaven en viatge d'estudis fora d'Espanya.

La documentació de Mallorca ens ofereix un exemple del rigor extrem d'actuació de la Comissió Depuradora que arriba a castigar a un dels propis membres de la Comissió! Es tracta del gironí Lluís M. Mestras, secretari de la Comissió Depuradora de les Balears que és acusat de "desacato" i de defensar idees separatistes i empresonat de l'1 al 24 de desembre del 1936.

Pel que fa al País Valencià sabem que 21 mestres de la província de València (9 dones i 12 homes) s'han d'exiliar. Per saber-ne més caldria tenir present el que explica Pierre Marqués en el seu llibre *Les enfants espagnols réfugiés en France (1936-1939)* quan manifesta que València, Alacant i Catalunya varen acollir moltes colònies de nens i nenes refugiats, sovint acompanyats pels seus mestres, sobretot dones ja que els homes eren al front. Si tenim present que una part d'aquestes colònies varen entrar a França fugint de la pressió de l'exèrcit franquista hem de pensar que alguns d'aquests mestres es varen quedar a l'exili.

Hem parlat de depuració en l'època republicana i, ara, en el franquisme. De totes maneres cal estar alerta perquè no podem valorar-les per igual. Hi ha una diferència substancial que diversos autors han posat de relleu. La depuració franquista tot i que abraça tots els nivells de l'administració pública (municipis, diputacions, etc.) posarà especial èmfasi en el magisteri ja que el considera -juntament amb el professorat de secundària i l'universitari- un dels principals col·lectius responsables de la desastrosa situació republicana que feia inevitable l'aixecament militar. Aquest és un tret distintiu de la depuració franquista en el magisteri que la distingeix tant de la depuració efectuada en altres col·lectius com de la depuració efectuada per la república.

Una escola nacionalcatòlica

El buit deixat pels mestres exiliats, expulsats, morts, etc. és omplert ràpidament per altres que són triats, sobretot els primers moments, amb criteris molt més polítics que no pas pedagògics. La convocatòria per a la provisió de places del 25 de març del 1939 deixa ben clar quins són els motius preferents per a l'adjudicació de places:

1. Ser mutilado como consecuencia de la actual guerra, siempre que la mutilación no imposibilite el ejercicio de la Enseñanza.
2. Ser herido en la actual campaña, siendo preferido, dentro de este orden, el que mayor número de heridas demuestre haber sufrido.
3. Haber prestado servicios militares, como combatiente, en la actual guerra.
4. Haber sufrido vejámenes graves en la persona del solicitante, por parte de los rojos.
5. Ser familiar de un muerto o mutilado en esta campaña hasta el segundo grado de parentesco por consanguinidad o afinidad. Dentro de este orden se prefiere el que haya perdido mayor número de familiares.
6. Dentro de los mismos grados de parentesco, haber perdido mayor número de familiares por asesinato de los rojos o a consecuencia de su barbarie.
7. Tener actualmente prisionero o mutilado por los rojos, algún familiar, dentro del parentesco señalado.

No costa gaire d'imaginar-se el tarannà d'aquests nous mestres que s'havien vist afectats directament en la seva vida familiar per la Guerra Civil. Si a més, tenim present que a totes les capitals provincials es fa un curs obligatori d'orientació i perfeccionament pels mestres en exercici amb la finalitat d'inculcar els nous valors de l'Espanya franquista, en un país que acaba de sortir d'una Guerra Civil de tres anys, ja podem intuir com serà l'escola pública durant les primeres dècades de la dictadura.

Durant dues setmanes i agrupats en tres blocs temàtics (religiós; educatiu-formatiu; político-cívic) el magisteri gironí, igual que el magisteri de les altres províncies de Catalunya, és adoctrinat intensament en el nacional-catolicisme. "Falsedad de los principios básicos de la "Nueva Educación" (fent referència al moviment de l'Escola Activa), "Como despertar el catolicismo en la Escuela", "Heroes y figuras de nuestra Cruzada", "Jesucristo, ejemplar perfecto del maestro cristiano", etc. són alguns dels títols més significatius de les lliçons que s'imparteixen al magisteri gironí.

A més d'aquestes mestres escollits amb criteris totalment polítics, recordem que el 26 de gener del 1940 el Ministerio de Educació Nacional convocarà concurs per proveir 4000 places de mestre entre els oficials provisionals, de complements i honorífics de l'exèrcit arreu de l'Estat espanyol . Uns mesos després una nova ordre autoritzarà als mestres excombatents de la División Azul a sol·licitar plaça com a propietaris provisionals, etc. Entre els que han marxat, els expulsats, els sancionats... i els nous que arriben fruit de la victòria ja podem fer-nos una idea de com és el col·lectiu del magisteri durant el primer franquisme. I quines enormes diferència hi ha amb el magisteri republicà.

Certament que també hi hagué un grup petit, molt petit, de mestres -homes i dones- que en aquest nou clima, totalment advers, intentaren mantenir un mínim de qualitat docent i que, sense dir-ho, intentaren continuar aplicant aquelles metodologies que havien après anys abans. Però seran una minoria que hem de valorar en tot el que volia dir això durant el franquisme més dur, però minoria al cap i a la fi.

Durant aquests primers anys no hi haurà plantejaments ni debat pedagògics. Només amb motiu de la implantació de la nova llei d'educació del 1945 se celebraran trobades comarcals de mestres, convocades i presidides per la Inspecció, per informar d'aquesta llei i la manera d'implantar-la. Una llei que, per cert, deixava l'ensenyament en mans de la iniciativa privada i, en especial, de l'Església catòlica.

Amb el franquisme es trenca volgudament el model republicà. S'instal·la la por, la ignorància, la censura, l'aïllament, el rebuig a les aportacions que venen de l'estranger, es liquida la tradició política i associacionista. Es liquida el model d'escola pública dels anys republicans; el de l'escola unificada. Neix i es consolida una escola a l'antítesi d'aquesta: integrista des del punt de vista religiós; una escola basada en l'autoritat, la jerarquia, el patriotisme, més preocupada per tenir un magisteri submís i obedient que no pas ben preparat i engrescat per la feina. L'Inspector en cap de Girona ho diu amb claredat, es tracta de tenir mestres que siguin més "santos que sabios"! Un magisteri que, no ho oblidem, viu en una societat on la fam, la pobresa i la misèria hi són ben presents.

En el document elaborat amb motiu de l'exaltació de l'escola cristiana del mes de juliol del 1939 podem llegir-hi:

La victoria de España ha sido, esencialmente, la de la Cruz. Nuestra guerra se llamó cruzada contra el enemigo de la verdad en este siglo, y su digno remate ha sido la nueva invención de la Santa Cruz que España ha realizado para Occidente. A la sombra de la Cruz duermen nuestros gloriosos caídos. Cruces de honor brillan en el pecho de nuestros héroes; pero la mejor laureada de nuestra patria ha sido esta Cruz que el caudillo ha concedido a todas las escuelas nacionales. En ellas ha sido restaurada la santa enseña, que hizo reinar nuestra tradición secular y que iluminó el prestigio de la educación, del saber y de la ciencia española, hasta que la proscibió el materialismo bárbaro y laico del marxismo ateo, so pretexto de una libertad que solo se halla en la verdad, que nos hace libre.

Una escola, per altra banda, que l'Estat deixa en mans de l'Església. Les congregacions religioses, masculines i femenines, que varen haver de marxar durant els mesos de revolta, una vegada esclatada la Guerra Civil, tornen a obrir els seus centres i tornen amb sentiments de victòria. Pel que fa a l'escolarització en l'àmbit de l'escola privada el predomini de l'escola congregacionista per sobre de la no congregacionista és aclaparador. Dintre del camp de l'escola religiosa cal destacar el predomini de l'escola femenina per sobre de la masculina. Les escoles privades religioses estaran implantades en totes les capitals de les comarques gironines i en la zona costanera del Baix Empordà i de la Selva on hi ha poblacions importants com Blanes, Lloret, Palamós, Sant Feliu de Guíxols, etc.

L'any 1940 hi ha 19 institucions religioses (masculines i femenines) establertes a la província de Girona amb un total 71 col·legis. Repartits per comarques: Gironès 19, Garrotxa 12, Selva i Alt Empordà 11, Baix Empordà 10, Ripollès 5, Cerdanya 2, Osona 1.

Al costat de l'escola congregacionista no hem d'oblidar la presència d'una escola privada no religiosa, les acadèmies, així com una altra presència força desigual que en les Circular de la Inspecció de Enseñanza Primaria té diferents noms: escola il·legal, clandestina, no autoritzada, etc. sense oblidar, a més, l'existència dels anomenats "mestres de sequer": persones que sense tenir el títol de mestre feien escola en cases de pagès a canvi d'algun diner o de menjar.

La pressió nacionalcatòlica és molt forta i la vida escolar està impregnada d'actes i celebracions religioses. Des de la celebració dels primers divendres de mes i del mes de Maria, passant per l'assistència a les processons i els via crucis que es feien a les ciutats importants de la província fins a la celebració de festes com el Domund, el Dia del Seminari, etc. Els llibres d'actes de les escoles estan plens d'exemples que confirmen aquesta realitat.

El batxillerat quedarà en mans privades. Es suprimiran 50 centres; des del 1939 fins a la dècada dels 60 només es creen 10 instituts en tots l'Estat. L'ensenyament secundari estava en mans de l'ensenyament privat, religiós o no. L'any 1949 el 70% de l'alumnat del batxillerat procedeix de col·legis religiosos; només el 21% estudia en instituts.

Com que l'ensenyament està en mans privades apareixeran, sobretot a Barcelona, les escoles de pis i les acadèmies privades. Algunes seran pura i simplement un negoci: amb disciplina, ensenyament memorístic, etc.. En algunes d'aquestes acadèmies més grans hi trobaran feina alguns mestres exiliats que han decidit tornar a la dècada dels cinquanta i seixanta. També hi haurà algunes d'aquestes escoles, poques, sobretot

entre la burgesia barcelonina que aviat procuraran reprendre l'esperit renovador de l'escola republicana. Amb l'arribada de les onades migratòries, sobretot a Barcelona, apareixeran algunes escoles parroquials que dirigides per capellans i laics compromesos intentaran paliar la manca d'escoles oficials.

Durant el primer franquisme s'educarà en consonància amb els valors predicats per l'església catòlica. De fet a les escoles es controlarà que es vesteixi amb decència, tant els mestres -homes i dones- com l'alumnat. Els models femenins a l'escola, segons les editorials de la Circular de la Inspecció de Primèria Enseñanza de Girona són: la Verge Maria, model a imitar com a mare; la reina Isabel la Catòlica que amb el seu marit varen ser els forjadors "del mundo hispánico y de la unidad nacional", Santa Teresa de Jesús de la que es posa de relleu "su temple varonil dentro de una verdadera feminidad, su simpatía, su alegría y su caridad ilimitada" entre d'altres.

Amb l'arribada del turisme, anys després, així com amb les migracions interiors i les exteriors cap a diferents països europeus; amb la crisi en força col·legis religiosos masculins i femenins fruit del Concili Vaticà II, etc. el món de l'escola i de l'educació començarà a canviar. El naixement, el 1965, de Rosa Sensat i la seva tasca de formació en el camp de la renovació pedagògica amb la voluntat d'entroncar amb una tradició renovadora (republicana i nacionalista) que ens havien amagat pot considerar-se com un punt d'inflexió en la història de l'escola durant el règim franquista.

Cloenda

El model d'escola republicana i el franquista no tenen res a veure. Es tracta de dos models ben diferents. El primer no tingué gaire temps de consolidar-se; les experiències més innovadores i revolucionàries es varen viure en temps anòmals: durant la Guerra Civil. El model franquista, imposat després d'una victòria militar, durà força anys, encara que sempre hi hagué intents minoritaris de mantenir el model republicà.

La voluntat de trencament amb el model republicà és molt clara, des del primer moment, en els governants franquistes. Un mitjà per aconseguir-ho va ser la depuració -a fons- del magisteri perquè era considerat un dels principals culpables del "desastre" republicà. El magisteri republicà amb el seus ensenyament trenca amb la tradició catòlica i conservadora de l'Espanya tradicional i autèntica, segons els governants franquistes, i per això cal depurar-lo fortament.

Una depuració que afectarà a moltes persones amb intensitat diferent i que, a més, produirà en el col·lectiu un estat d'ànim de derrota, por i desànim que no permetrà un reviscolament fins passat força anys.

Si a aquesta situació i afegim el fet de l'exili de molts dels seus homes i dones més compromesos política, social i pedagògicament podem imaginar-nos quin magisteri queda. I podem preguntar-nos on seriem ara, des del punt de vista educatiu, si aquest trencament no s'hagués donat.